IL VOCABOLARIO DEGLI ACCADEMICI DELLA CRUSCA: PRIMA EDIȚIE

Despina-Elena GROZĂVESCU

Cea mai importantă contribuţie adusă de *Accademia della Crusca* istoriei limbii literare italiene este bineînţeles abordarea lexicografiei, începând cu 1590. Chiar în acel an academicienii au început să discute despre modul de realizare a unui vocabular reprezentativ pentru limba toscană[1]. Se afirmă în Italia, odată cu activitatea lui Salviati, acea concepţie care vede în limba secolului al XIV-lea (nu doar cea literară), perfecţiunea pierdută care trebuia recuperată în mod artificial, prin studiu: această atitudine, folosind un termen din secolul al XVIII-lea, este definită în istoria limbii italiene *purism lingvistic*.

Tezele lui Salviati vor constitui bazele primei ediţii a *Vocabularului* intitulat, după mai multe încercări, *Vocabolario degli Accademici della Crusca*, tipărit în 1612 la Veneţia, de către Giovanni Alberti. Cuvintele şi exemplele sunt specifice limbii Trecento-ului italian, fără a ignora autoritatea operei lui Bembo, *Prose della volgar lingua*: "Nel compilare il presente Vocabolario (col parere dell' Illustrissimo Cardinal Bembo, de' Deputati alla correzion del Boccaccio dell'anno 1573 e ultimamente del Cavalier Lionardo Salviati) abbiamo stimato necessario ricorrere all'autorià di quegli scrittori, che vissero,

[1] Maurizio Vitale, *L'oro nella lingua. Contributi per una storia del tradizionalismo e del purismo italiano*, Milano-Napoli, Ricciardi, 1986, p. 97.

BDD-A12912 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:36 UTC)

quando questo idioma pricipalmente fiorì"[2]. Ceea ce combăteau academicienii nu erau ideile lui Bembo, ci mai degrabă originea sa venetă, iar interesul suscitat de lucrarea bembiană şi prestigiul obţinut în epocă îi determină pe aceştia să facă apel la *Prose della volgar lingua*. Este adevărat că norma lui Bembo, ca şi cea a Academiei, susţinea scrierile celor *tre corone*, diferenţa constând în faptul că *i cruscanti* promovau şi autori trecentişti mai puţin cunoscuţi, fiind importantă doar originea lor florentină. Se ajunge astfel la introducerea în Vocabular a unor exemple luate din *volgarizzamenti* unor scriitori latini[3], precum acela al tratatului despre agricultură al lui Palladio, considerate incorecte din punctul de vedere al traducerii. Limba însă trebuia admirată, iar citatele meritau a fi luate în consideraţie, continuând astfel ideile lui Salviati.

Compilatorii *Vocabularului* nu erau nici lexicografi, nici lingvişti, ci funcţionari publici, clerici, profesori de drept sau filozofie şi câţiva literaţi minori ai epocii. Astfel că figura lui Salviati era necesară pentru a creşte importanţa şi prestigiul pe care deja îl oferea numele de *Accademia della Crusca, Vocabularului*[4].

La un an după moartea lui Salviati, în 1590, este ales ca simbol pentru Academie, *il frullone*, maşina folosită pentru cernerea făinii de tărâţe, şi ca moto versul lui Petrarca, „il più bel fior ne coglie", alegere care sugerează exact intenţia academicienilor de selecţie drastică a lexicului pentru Vocabular.

---

[2] Bruno Migliorini, *Storia della lingua italiana*, ediţia a II-a, Firenze, Sansoni, 1961, p.451.

[3] Aceste exemple sunt 25, după Maurizio Vitale, citat de Claudio Marazzini, *op. cit*., p.172.

[4] De acest prestigiu se bucura mai ales în spaţiul florentin, dar, datorită noutăţii şi dimensiunilor unui asemenea vocabular, a ajuns să fie cunoscut şi apreciat în Italia şi Europa, mai ales în Franţa.

BDD-A12912 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:36 UTC)

Elaborarea propriu-zisă a acestuia s-a făcut, cum am precizat mai sus, după învăţăturile lui Salviati şi nicidecum pe baza criteriilor bembiene. Primii autori care furnizează exemple demne de luat în consideraţie sunt cele Trei Coroane ale Trecento-ului italian: Dante cu *Divina Commedia*, Boccaccio cu *Decameronul* şi Petrarca cu *Canţonierul*, iar când anumite cuvinte nu sunt reperabile în operele lor, se apelează şi la scriitori trecentişti mai puţin cunoscuţi. Cu privire la folosirea cuvintelor, *Vocabularul* indică termenii specifici prozei şi cei specifici poeziei. Selecţia cuvintelor se făcea de aşa manieră încât să reliefeze continuitatea idiomului florentin din Trecento cu cel modern; metoda consta în alegerea termenilor folosiţi în limba vie a Florenţei secolului al XVII-lea care se regăseau şi în scrierile trecentiste. Urmând această direcţie, se ajungea până la exemple din manuscrise netipărite, fapt ce făcea aproape imposibilă acceptarea lor. De obicei, cuvintele neatestate sau citate din scriitori ce nu se bucurau de recunoaştere se regăseau în apendicele celor atestate în mod cert sau se făceau trimiteri la ele. Această practică a şi dus mai târziu la luări de poziţie ale adversarilor Cruscăi. Iată câteva exemple date de Migliorini[5] cu definiţii din versiunea on-line a primei ediţii a Vocabularului Cruscăi[6]:

- *calappio* sau *galappio* citate sub *accalappiare* (a prinde în capcană/laţ)

"Rinchiuder nel CALAPPIO, che è trappola, o laccio insidioso, che si dice anche GALAPPIO. Lat. illaqueare. Qui per simil."

[5] Bruno Migliorini, *op.cit.*, p.451.
[6] De pe site-ul oficial al Academiei, Vocabolario: *http://vocabolario.biblio.cribecu.sns.it.*

BDD-A12912 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:36 UTC)

Calappio s-a păstrat în dicţionarele moderne, în timp ce forma cu sonorizarea vocalei iniţiale, *galappio*, se întâlneşte numai în De Mauro[7], ca regionalism toscan, şi trimite cititorul tot la *calappio*.

- *carota* şi *carotaio* citate sub *cacciare*, în expresia *cacciar carote* ("a vâna morcovi"). "E per metafora ma in ischerzo, come Cacciar carote, cioè dare ad intendere altrui cose, che non sono.

Onde CAROTAIO colui, che fa ciò E CAROTA, è una radice rossa, o gialla, mangiasi cotta, e in insalata."

- *cifera* şi *gergo* sunt citate sub cuvântul *enigma*.

"Detto oscuro, che sotto'1 velame delle parole, nasconde senso allegorico.

Dante, Purgatorio canto 33. Che sol verranno questo enigma forte.

Dicesi anche, INDOVINELLO: ma propriamente INDOVINELLO e una proposta oscura, fatta ad altrui, acciocch' egli abbia ad assottigliar Io 'ngegno, per cavarne il vero senso, come. Quel, che 1' ha non la può dare, può ben darla, chi non 1' ha: che è la morte.

Aviamo ancora molti altri modi di dire oscuri, come CIFERA, che consiste in iscrittura di lettere, che non la 'ntendon se non coloro, tra i quali s' e convenuto, come le Scitale laconiche, scriver per numeri, ec.

E di simil fatta anche GERGO, che e un parlare oscuro, e sotto metafore, come la ingegnosa per la chiave, e la faticosa, per la scala, bracchi per birri: o, sotto allusione, come allungar la vita, o affogar nella canapa, per essere impiccato, o voci inventate, come

[7] Tullio De Mauro, *Il Dizionario della Lingua Italiana*, ediţie pe CD-ROM, Paravia, Torino.

BDD-A12912 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:36 UTC)

GONZO, per CONTADINO, MORFIA, per BOCCA. E non s' intende se non tra quegli, che n' hanno fatto osservazione, o son convenuti tra lor de' significati.

E parlar furbesco, e una spezie di gergo, usata, e intesa da' furbi, che sono vagabondi, e barattieri, e vanno pel mondo."

În *Vocabular* se întâlneau şi numeroase forme dialectale toscane şi florentine: *asempro* pentru "esemplo", *danaio* "denaro", *manicare* "mangiare", formă condamnată de Dante, ca fiind plebee, în *De vulgari eloquentia* şi pe care Crusca o atesta prin exemplul din *Decameronul* lui Boccaccio, *uguanno* "quest'anno".

În cazul alegerii grafiei, în schimb, *Vocabularul* renunţă la modelele arhaizante şi se plasează pe linia inovaţiei, detaşându-se, în mare măsură, de convenţiile inspirate de latină: nu se mai foloseşte <*h*> etimologic, care apare însă în lucrările din secolul al XIV-lea, şi nici grupurile consonantice de tipul <*ct*>. Deosebit de surprinzătoare erau coerenţa şi omogenitatea alegerilor ortografice, astfel încât se poate spune că *Vocabularul* " costituisce una tappa importante nella storia della grafia italiana"[8]. Atenţia pentru limba vorbită presupunea culegerea de fraze idiomatice, zicale şi proverbe, din terminologia artelor şi meseriilor, acordându-se un interes sporit şi aspectului fonetic.

Noi ediţii ale Vocabularului au fost publicate în 1623, apoi în 1691, în 1729-1738; după unirea Italiei, o nouă ediţie a fost începută în 1863 şi a continuat, destul de greu, până în 1923, când dicţionarul, care între timp ajunsese la litera O, a fost întrerupt definitiv. Un nou proiect, cu mijloace informatice

[8] Anna Mura Porcu, *Note sulla grafia del Vocabolario degli accademici della Crusca,* [în] SleI, IV, 1982, p.335-361.

BDD-A12912 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:36 UTC)

moderne, datează din anii de după cel de-al Doilea Război Mondial şi acum este în curs de realizare sub forma unei mari bănci de date, consultabilă pe Internet, a tuturor textelor, de la origini la 1375: o dată aleasă pentru că moartea lui Petrarca şi Boccaccio, respectiv în 1374 şi în 1375, este urmată de o eclipsă parţială a vulgarei şi din cauza afirmării progresive a culturii umaniste în latină, promovată de înşişi Petrarca şi Boccaccio.

Ziarul milanez, *II Caffè*, în 1764, angajat într-o înfruntare polemică cu tradiţia, publică o *Rinunzia avanti notaio degli autori del presente foglio periodico al Vocabolario della Crusca* (Renunţare în faţa notarului a autorilor prezentei foi periodice la Vocabularul Cruscăi) de Alessandro Verri: o luare de poziţie voit scandaloasă, care relevă, împreună cu intoleranţa autorului şi a mediului său, neadecvarea operei la exigenţele moderne. Şi totuşi, *Vocabularul* nu-şi încheiase funcţia, dacă abatele veronez Antonio Cesari îl republică şi îl îmbogăţeşte între 1806-1811: este ediţia numită de obicei *Crusca veroneză*, care a avut funcţia să repropună bazele vechi ale italienei, compromise în acei ani de valul francez. Prin iniţiativa *Cruscăi veroneze* şi prin multe alte opere, Cesari a iniţiat mişcarea *purismului*, care se opunea francezei aduse mai întâi de cărţile Iluminismului şi apoi şi de soldaţii lui Napoleon, şi recomanda ca alternativă tezaurul lingvistic al toscanei trecentiste.

Insuficienţa fundamentală a *Cruscăi veroneze* consta în închiderea sa la viaţa intelectuală modernă şi în insistenţa uneori obsedantă care îl împingea pe Cesari să recupereze cuvinte care nu mai fuseseră folosite din Duecento, destul de des *cuvinte-fantasmă*, simple variante ale unor termeni arhaici; cu toate acestea, au trecut prin *Crusca veroneză*, deşi criticând-o, fiecare în baza unor premise diferite, autori diverşi, precum

BDD-A12912 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:36 UTC)

Monti, Leopardi, Manzoni şi Tommaseo. Ulterior, Manzoni a criticat bazele Cruscăi şi a dat impuls unei lexicografii create pe baze noi[9].

Opoziţia faţă de *Vocabularul* Cruscăi şi faţă de criteriile folosite se manifestă încă din anul apariţiei sale, 1612.

Primul adversar este profesorul Paolo Beni (născut, probabil, la Candia, într-o familie originară din Gubbio, în 1552, activ mai întâi la Roma şi apoi la Padova, mort în 1625) , care în acelaşi an scrie *Anticrusca overo il paragone dell'italiana lingua: nel quale si mostra chiaramente che l'Antica sia inculta e rozza e la Moderna regolata e gentile*, în care contrapune canonului lui Salviati scriitorii din secolul al XVI-lea, şi mai ales pe Tasso, exclus din *Vocabular*. Beni susţine că influenţa latină din secolul al XV-lea adusese limbii un mai mare prestigiu şi era de preferat un model de limbă aflată în evoluţie unei predecesoare a ei. I-a replicat în 1613 filoflorentinul Orlando Pescetti, cu *Risposta all'Anticrusca*; în 1614, cu pseudonimul Michelangelo Fonte, Beni îi răspundea lui Pescetti cu *Il Cavalcanti overo la Difesa dell'Anticrusca*. În această operă citim o nuvelă a lui Boccaccio rescrisă după un gust lingvistic mai liber şi mai modern şi mai curând italian decât toscan[10].

Nuvela aleasă de Beni nu este întâmplătoare, pentru că aceeaşi nuvelă a fost tradusă din iniţiativa lui Salviati în 12 *diversi volgari d'Italia* în *Avvertimenti della lingua sopra l'Decamerone* (Observaţii cu privire la limbă, pe baza "Decameronului", 1584-1586): bergameză, veneţiană, friulană,

---

[9] Francesco Bruni, *L'italiano letterario nella storia,* il Mulino, Bologna, 1990, p. 79.

[10] Paolo Beni, *Il Cavalcanti overo la Difesa dell'Anticrusca di Michelangelo Fonte,* Padova, Bolzetta, 1614 [şi în reproducerea ca studiu, îngrijită de Giulia dell'Aquila, Bari, Cacucci, 2000].

BDD-A12912 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:36 UTC)

istriană, padovană, genoveză, mantovană, milaneză, napoletană, bolonеză, perugină şi, în sfârşit, florentina populară din timpul lui Salviati. Beni contrapune acestor versiuni pe cea proprie, într-o italiană liberă de amprenta Florenţei şi eliberată de moştenirea tradiţiei: în concluzie, o limbă modernă, conformă idealului autorului[11]. Pentru a exemplifica modificările făcute de Beni textului lui Boccaccio am ales acest fragment din nuvelă:

> II re di Cipri da una donna di Guascogna trafitto, di cattivo valoroso diviene.
>
> Ad Elisa restava l'ultimo comandamento della Reina la quale, senza aspettarlo, tutta festevole comincio. Giovani Donne, spesse volte già addivenne, che quello, che varie riprensioni, e molte pene, date ad alcuno, non hanno potuto in lui adoperare, una parola molte volte per accidente, non che ex proposito detta, l'ha operato. (Boccaccio, în ediţia din 1582 a *Decameronului*, îngrijită de Lionardo Salviati, p.39)
>
> II Re di Cipro con pungente motto da una gentildonna di Guascogna trafitto, di vile et iniquo divien'animoso e giusto.
>
> Già l'ultimo commandamento della Regina toccava ad Elisa: la qual percio senz'aspettarlo, tutta festevole, cosî prese a ragionare. Giovani donne, egli avvien bene spesso che una semplice parola, o pur'un breve motto,ancorche detto piutosto improvisamente che di proposito, adopri in alcuno quello che non han potuto operare molte riprensioni e varie pene. (Beni, *Il Cavalcanti*, p. 90-91)

[11] Francesco Bruni, *op. cit*., pp. 99-101.

BDD-A12912 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:36 UTC)

Comparând cele două versiuni, se pot observa o serie de schimbări:

– în ce priveşte ordinea cuvintelor, este sistematică anticiparea verbului, pe care lui Boccaccio îi place, latinizând, să-l pună la sfârşitul frazei. Beni reacţionează restabilind ordinea mai potrivită limbii italiene: *di cattivo valoroso diviene > di vile et iniquo divien'animoso e giusto*; Beni înlocuieşte şi cele două adjective ale lui Boccaccio cu două perechi de adjective diferite: *cattivo > vile et iniquo*, *valoroso > animoso e giusto*;

– apropierea pronumelui relativ de substantivul la care se referă:

A Elissa restava l'ultimo comandamente della reina; la quale... > Già l'ultimo comandamento della Regina toccava ad Elisa: la qual...;

– rotunjiri ale expresiei: *una parola > una semplice parola*;

– modernizarea substantivului *Cipro*, care în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea devine forma cea mai folosită, în timp ce până în secolul al XV-lea prevala *Cipri*;

– mobilitatea adjectivelor cu înţeles asemănător: *varie riprensioni, e molte pene > molte riprensioni e varie pene.*

Rescrierea textului lui Boccaccio propusă de Beni arată că italiana nu era imobilă şi este provocarea unui susţinător convins al superiorităţii culturii secolului al XVI-lea[12]. Chiar dacă reacţia sa, care nu este deloc izolată, este un moment acut de antitradiţionalism, care nu poate fi luat ca exponent al culturii lingvistice medii, este totuşi semnificativă pentru o

[12] Francesco Bruni, *op. cit*., pp.98-99.

BDD-A12912 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:36 UTC)

situaţie lingvistică şi culturală agitată şi articulată, care nu poate fi redusă la stereotipul unei limbi literare utile doar pentru exerciţiile literare ale unei minorităţi neînsemnate. Premisele acestei atitudini mai puţin respectuoase faţă de trecut fuseseră puse în secolul al XVI-lea: italiana se detaşează progresiv de modelul latin, şi Beni, de exemplu, deşi anticruscant, scrie *sodisfatto* şi se ţine departe de latinizantul *satisfatto* recomandat, cu aproape un secol înainte, de Castiglione şi Trissino.

Un alt adversar al Cruscăi a fost Alessandro Tassoni, spirit critic prin excelenţă, el însuşi fost membru al Academiei. Acesta se distanţează de ideile Cruscăi, considerându-le exagerat de arhaizante. Într-o paralelă pe care o schiţează între antici şi moderni, Tassoni surprinde chestiunea limbii în lumina ideii de evoluţie şi perfecţionare, spunînd că „toate lucrurile care îşi au obârşia în natură sau în arte sînt în mod obişnuit imperfecte la începutul lor, iar apoi prin experienţa şi sârguinţa oamenilor treptat se perfecţionează şi înaintează”[13].

În lucrarea *Incognito da Modena contro alcune voci del Vocabolario della Crusca*, trimisă Academiei, Tassoni se exprimă împotriva cuvintelor florentine cu origini dialectale, arhaismelor nereperabile şi sublianiază lipsa unor termeni uzitaţi chiar şi în prezent, ca: *accanto, anemone, azzardare, circospezione,cumulo, davvero, decoro, delitto, equestre, lusso, nazionale, orrendo, plurale, regalare, scena sau vigliacco*[14]. Omiterea acestor cuvinte din Vocabularul *degli Accademici della Crusca* nu este întâmplătoare, fiind conformă cu linia teoretică pe care o urma Academia. Dicţionarul De Mauro arată că atestarea unora dintre acestea nu aparţine secolului al XIV-

[13] Alessandro Tassoni, *Pensieri,* [în] *Prose politiche e morali,* Bari, Laterza, 1930, p. 299.
[14] Bruno Migliorini, *op.cit*., p.455.

BDD-A12912 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:36 UTC)

lea, ci este ulterioară, iar cele trecentiste nu aparţin scriitorilor florentini. Şi de această dată intransigenţa Cruscăi şi purismul lui Salviati provoacă şi mai multe polemici în legătură cu autoritatea primului *Vocabular* al Academiei din Florenţa.

De remarcat este faptul că în elaborarea celei de-a doua ediţii, din 1623, membrii Cruscăi vor ţine cont de observaţiile lui Tassoni şi, mai mult, vor extinde *corpusul* autorilor, introducând atât scriitori moderni, cât şi scriitori care nu erau de origine florentină[15].

Emanuele Tesauro, care nu a fost niciodată de acord, sub aspect teoretic, cu "florentinismul cruscant", a recunoscut însă valoarea *Vocabularului*, dând chiar o serie de indicaţii pentru folosirea optimă a acestuia[16].

În ciuda faptului că a fost ţinta criticilor încă de la apariţie, unele dintre acestea meritate, prima ediţie a Vocabularului *della Crusca* este o noutate absolută în panorama lingvistică europeană, această iniţiativă de a realiza un vocabular cu contribiţia academiilor, fiind urmată şi de ţări precum Franţa şi Spania. Primul dicţionar istoric şi normativ al limbii italiene fixează definitiv toscana ca normă a limbii italiene literare.

Bibliografia

Bruni, Francesco, *L'italiano letterario nella storia*, Bologna, Il Mulino 1990.

De Mauro, Tullio, *Storia linguistica dell'Italia unita*, Bari, Laterza, 1986.

Devoto, Giacomo, *Profilo di storia linguistica italiana*, Firenze, Sansoni, 1960.

[15] De exemplu Sperone Speroni, originar din Padova.

[16] Emanuele Tesauro, *Il Cannocchiale aristotelico*, Torino, Editrice Artistica Piemontese , 2000, p. 389-405.

BDD-A12912 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:36 UTC)

Gensini, Stefano, *Elementi di storia linguistica italiana*, Bergamo, Minerva Italica, 1985.
Migliorini, Bruno, *Storia della lingua italiana*, Firenze, Sansoni, 1988.
Oancea, Ileana, Panait, Luminița, *Schiță de istorie a romanității*, Timişoara, Editura Excelsior Art, 2002.
Serianni, Luca, *Grammatica italiana, Italiano comune e lingua letteraria*, Torino, UTET, 1989.
Vitale, Maurizio, *L'oro nella lingua: contributi per una storia del tradizionalismo e del purismo,* Milano-Napoli, Ricciardi, 1986.
Vitale, Maurizio, *La questione della lingua*, Palermo, Palumbo, 1984.

Dicționare

De Mauro, Tullio, *Il Dizionario della lingua italiana*, ediţie CD-ROM, Torino, Paravia, 2003.
Vocabolario degli Accademici della Crusca, prima ediţie din 1612 în variantă electronică pe site-ul oficial al *Accademia della Crusca*, http://www.accademiadellacrusca.it/index.php**.**
Zingarelli, Nicola, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna, Zanichelli, 2003.

La prima edizione del *Vocabolario degli Accademici della Crusca*

Riassunto

Il *Vocabolario degli Accademici della Crusca*, che ebbe varie edizioni successive, è uno dei monumenti della storia linguistica e culturale: non solo segnò una tappa decisiva per la stabilizzazione dell'uso della lingua italiana, ma pose le basi della moderna lessicografia europea. Fu il modello a cui si ispirarono per oltre due secoli gli autori dei grandi vocabolari del francese, dello spagnolo, dell'inglese, del portoghese e del tedesco.

Nel presente lavoro ci riferiamo soltanto alla prima edizione (Venezia, 1612), tentando di mettere in risalto anche le idee puristiche promosse dall'Accademia della Crusca.

BDD-A12912 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:36 UTC)